

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUNREN

Budapest, 2023

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támogatásával jelent meg.

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

Kornis Gyula és Moór Gyula

*Kornis Gyula
Moór Gyula*

A „fölös hagyományoktól meg nem kötött, de a történeti folytonosság fonalát nyersen el nem tépő szellem”¹

A magyar kulturális politika 1945 és 1949 között gyökeresen átalakult. Az oktatás, a tudomány, a művészetek és az egyházak teljesen új feltételek közé kerültek. 1946–1947-ig a megváltozott geopolitikai helyzethez igazodva, a szerves fejlődés ígéréteiben – ám egyre több engedményre kényszerülve – hajtották végre a szükségszerű módosításokat, Teleki Géza, majd Keresztury Dezső válás- és közoktatásügyi miniszternek köszönhetően az előző korszak fontos eredményeit is megőrizve. Keresztury utóda, az elvileg a kisgazdapárt balszárnyához tartozó, valójában azonban a kommunistákat mindenben kiszolgáló Ortutay Gyula – 1947 márciusától 1950 februárjáig tartó minisztersége idején, nagyrészt önszántából – már a magyar kultúra intézményrendszerének szovjetizálását tűzte ki célul. A teljes, 180 fokos fordulat lényege a kulturális-tudo-

Vác, 1885. december 22.

Budapest, 1958. április 17.

1945. március 7. –
1945. október 29.

I/9. Kornis Gyula
Székely Aladár felvétele
1935 körül

mányos élet addigi nyugat-európai tájékozódásának egyoldalú szovjet orientációra állítása volt. A civil kezdeményezéseket, az autonóm szervezeteket 1945-től fokozatosan megszüntették, a társadalom feletti irányítást 1948-ra a gyakorlatilag egyedülivé vált kommunista párt vette át, a kultúrpolitika fő feladata pedig az állampolgárok engedelmes alattvalókká nevelése lett. Ebbe a folyamatba illeszkedett a Magyar Tudományos Akadémia szerepének átértékelése is.

Mindez persze nem egyik pillanatról a másikra történt, hiszen a második világháborút követően három kiváló vezetője volt az Akadémiának: két társadalomtudós és egy művész, akik – ha kompromisszumok árán is – igyekeztek megőrizni a testület önállóságát. Mindezt több okból is rendkívül nehéz helyzetben tették. 1945-ben ugyanis egy olyan Akadémiát kellett újraindítani, amely az ország német megszállása (1944. március 19.), de különösen a nyilas hatalomátvétel (1944. október 15.) után már csak formailag működött. Az intézmény az 1945-ös földosztásnál elveszítette birtokait, értékpapír- és pénzvagyona a világtörténelem egyik legnagyobb inflációja következtében teljesen elapadt, a bérházait pedig 1948-ban államosították.² 1946-tól ehhez társult az a mind jobban érezhető nyomás, amely a hatalom pillanatnyi politikai és gazdasági érdekeinek szolgálatára kívánta korlátozni az intézmény tevékenységét.

KORNIS GYULA AZ AKADÉMIA ÉLÉN

1945 márciusában, közvetlenül Budapest ostroma után, Kornis Gyulát választották az MTA ideiglenes elnökévé. Kornis az MTA legrégebbi osztályelnöke, 1933-tól a II. Bölcséleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályé, szintén ekkortól a Filozófiai Bizottságának elnöke és számos más bizottsági tagsága mellett 1934-től igazgatótanácsi tag volt, ráadásul „az ostrom óta többször megfordult az Akadémián, s tanácsolt és intézkedett”.³ 1945. május 28-án az akadémiai ciklus hátralevő részére, az 1945–1946. évre az MTA nagygyűlése megerősítette a döntést, így Kornis már teljes elnöki felhatalmazás birtokában töltötte be pozícióját.⁴ Ezzel tulajdonképpen az Akadémiát a leg-

hosszabb ideig, 1905 és 1936 között vezető Berzeviczy Albertnek az óhaja teljesült, aki másfél hónappal a halála előtt, 1936. február elején egy Hóman Bálintnak írt levélben – Balogh Jenő, Bethlen István, Herczeg Ferenc, Hóman Bálint, Ilosvay Lajos, Lenhossék Mihály, Teleki Pál és Wlassics Gyula mellett – Kornist nevezte meg lehetséges utódjaként.⁵ Kívánsága kilenc év múlva teljesült, mivel Kornis elnökségét az akadémikusok döntő többsége örömmel fogadta. Úgy vélték, hogy ez egyfelől folytonosságot, másfelől szakítást jelent az előző korszakkal. Ugyanakkor mégiscsak átmeneti megoldásnak tűnt Kornis személye, hiszen konzervatív beállítottsága, korábbi (kultur)politikai szerepvállalása miatt már 1945 tavaszán is sokan támadták baloldalról.

Kornis kultúrfilozófusként, rengeteg pszichológiai, művelődés-, tudomány- és oktatástörténeti, illetve – részben szellemtörténeti alapozottságú – elméleti mű szerzőjeként, valamint a modern nyugat-európai filozófiai áramlatok közvetítőjeként vált ismertté. Rendkívül széles körű érdeklődését, óriási tárgyi tudását még a másokkal szemben általában kritikus, kiváló irodalomtudós, az 1947 után a karrierjét az Amerikai Egyesült Államokban folytató Thienemann Tivadar is irigylendőnek tartotta. Úgy vélte, hogy Kornis „intelligenciájával, műveltségével kimagaslott” a korabeli Magyarországon, s „olyan nagyszerű ember volt, hogy hasonlóval itt Amerikában nem is találkoztam”.⁶

Kornis 1907-ben megjelent doktori értekezésétől kezdődően alig volt olyan esztendő, hogy ne jelent volna meg önálló kötete. 1910-től piarista szerzetes, de jelentős tudósként a renden kívül működhetett.⁷ 29 évesen, 1914-től a budapesti tudományegyetem magántanára, 31 esztendősen a pozsonyi, négy év múlva a budapesti univerzitás professzora. Az 1930-as években már tudományos egyesületek és szervezetek sorának elnöke vagy vezetőségi tagja. Gondolatrendszerének lényege az értékelméleten alapuló kultúra koncepciója volt. E szerint a modern ember számára az ideális értékek – a jó, az igaz, a szép és az isteni – elsajátítása jelenti az emberi mivolt igazi kiteljesedését, azaz a kultúrát, amelynek megóvása, tökéletesítése és minél szélesebb körű továbbítása az állam egyik alapvető

– értelmezésében a legfontosabb – célja és kötelessége. E feladatok gyakorlati végrehajtását jelenti a kultúrpolitika, amely az ideális értékek rendszerén alapszik.

Míg mestere, Pauler Ákos elsősorban az elméleti filozófia kérdéseivel foglalkozott, és távol tartotta magát a politikától, Kornis a filozófia gyakorlati alkalmazhatóságát és hasznát is kereste. Pragmatikus és realista bölcselő volt, s az első világháború után egyre jobban közelített a kultúrpolitika felé, amelynek központi szerepét 1921-es, nagy hatású írásában (*Kultúrpolitikánk irányelvei*) Klebelsberg Kuno számára is irányadóan hangsúlyozta. Tanulmányában kiemelte: „Az állam fogalma három mozzanatból áll. Először is a hatalom az állam végső alapja és eszköze. Másodszor a jog az a norma, mely a hatalom alkalmazását szabályozza. Harmadszor a kultúra az a cél, amelyet végső elemzésben a hatalomnak a jogtól szabályozott alkalmazása szolgálni köteles. Az utóbbiban rejlik az állam etikai jelentősége. [...] Annál fejlettebb azonban valamely állam, minél inkább kultúrállam. [...] Csak művelt polgárok tudják a demokratikus intézményeket és kiterjesztett jogokat a közösség érdekében hasznossá tenni, különben mindezek csak súlyos veszedelmek forrásai. [...] Nemzeti tragikumunk egyik főforrása, hogy államférfijaink túlnyomó többsége nem vette észre a kultúrpolitikának mindenek fölött álló, centrális jelentőségét. [...] nem volt egységes, a művelődési tevékenység minden ágára kiterjedő, átfogó egységes kultúrprogramunk.”⁸

Nem véletlen, hogy az eddig legkiválóbb magyar közgazdász-tudós, a kultuszminisztériumban a tudománypolitikáért felelős Magyar Zoltán mellett ő lett Klebelsberg másik bizalmas tanácsadója, 1927-től 1931-ig közoktatásügyért felelős (helyettes) államtitkára, a népiskola-építési program egyik gazdája. Kornis Magyarország nép- és középiskola-rendszerének – illetve annak múltjának – apró részleteiben is ragyogóan kiismerte magát. Budapesti egyetemi tanársága, bölcsészkarai dékánysága 1933–1934-ben (1918–1919-ben a pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarának első dékánja is ő volt) és rektorsága (1935–1936), valamint MTA levelező (1916), majd rendes (1928) tagsága, illetve élénk publikációs tevékenysége révén a tudományos intézményrendszert is ki-

tűnően átlátta.⁹ Aktívan részt vett az Akadémia életében – székfoglalóját 1931 áprilisában *Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika* címmel tartotta –, ezért is választották 1941-ben tiszteleti taggá. (A két világháború között az MTA-nak 160 levelező, 64 rendes és 26 tiszteleti tagja lehetett, az utóbbi cím tehát komoly elismerést jelentett.)¹⁰ 1930-ban az elsők között jutalmazták a legmagasabb, tudományos érdemekért adható kitüntetéssel, a Corvin-koszorúval.¹¹

Államtitkársága után a politikába is belekóstolt. 1931 és 1939 között a váci kerület országgyűlési, 1942 decemberétől 1944 márciusáig az MTA felsőházi képviselője, közben a képviselőház alelnöke (1935–1938), 1938. május 20-ától december 1-jéig elnöke volt. (Reform)konzervatív, keresztény meggyőződése miatt a bal- és a jobboldali szélsőséget, az önkényuralmi rendszereket egyaránt elítélte, ezért is szállt szembe 1938 november végén – sok kormánypárti képviselőtársával együtt – Imrédy Béla miniszterelnök diktatórikus törekvéseivel.¹² Tiltakozásként ő is kilépett a Nemzeti Egység Pártjából, lemondott a házelnökségről, s bár Zsitvay Tiborral 1939. március 9-én – 36 főből álló frakciót alkotva – létrehozta a Keresztény Nemzeti Függetlenségi Pártot, a formáció az 1939. májusi választásokon csak Budapesten és kizárólag a listás szavazáson indult, mandátumot viszont nem szerzett. Így a párt fölbomlott (formailag csak 1944. augusztus 23-án szűnt meg),¹³ s ezzel Kornis politikai karrierje – legalábbis 1942-es felsőházi tagságáig – véget ért.

Kornis 1946 októberében Eduard Sprangerhez – a modern filozófia, pszichológia és pedagógia egyik klasszikusához – írt leveléből kiderül, hogy 1944 májusában letartóztatta és kihallgatta, majd október–novemberben három hétre bebörtönözte a Gestapo. (1945-től az illusztris nevek közül álló Gestapo Fogházviseltek Köre társaságának is tagja volt.) Ezután a szovjet megszálló hatóságok is elfogták két alkalommal – igaz, már csak rövid időre. Sprangernek – akitől 1958-as halála előtt Magyarországon beszerezhetetlen gyógyszereket kapott – arra is panaszkodott, mennyire megrontja és lealacsonyítja az embert a terror. Állításának érvényességét hamarosan ismét a saját bőrén tapasztalhatta.¹⁴

Kornis 1945-ben diktatúra- és náciellenessége, komoly tudományos teljesítménye és akadémiai múltja miatt lehetett az MTA elnöke. Ezek az előnyök azonban egyben hátrányoknak is bizonyultak, hiszen mögöttük az 1920-as évek aktív, az 1930-asok passzív kultúrpolitikai szereplése, az ezzel kapcsolatos, 1944-ig ismétlődő nyilvános állásfoglalások sora állt. Márpedig az előző korszak kultúrpolitikájának elítélésében – függetlenül attól, hogy Klebelsberg Kunóról vagy a háborús bűnösnek nyilvánított Hóman Bálintról volt szó – a baloldal már 1945-ben is egységes volt. Hiába tartott Kornis 1945. április végén *Közgondolkodásunk meg-bomlásának okairól* címmel az akkor még Pázmány Péter-ről elnevezett budapesti tudományegyetemen nagy hallgatóság előtt és élénk tetszéssel kísért előadást, amelyben a német fajelméletet, annak az 1944. esztendő Magyarorszá-gán is mérgező szellemét, a „történelmi osztály” tehetet-lenségét és az értelmiség közömbösségét ostromozta.¹⁵

Hasztalan kardoskodott az MTA nemes hagyomá-nyokat megőrző megújítása mellett 1945. június elején, amikor hangsúlyozta:

„Akadémiánk, amikor a tudomány tiszta tárgy-szerűségét és méltóságát megőrzi s a tudományt a merő publicisztikával össze nem zavarja, ugyanakkor erőteljesen óhajtja a haladó, világnézetben a fölös hagyományoktól meg nem kötött, de a történelmi folytonosság fonalát nyersen el nem tépő szellemét kidomborítani.

Egyesek azt vélik, hogy az Akadémia most szép számmal baloldali tudósokat választott tagjaivá. Ámde a tudós nem lehet sem bal-, sem jobboldali: csakis a tárgyban rejlő természetes ténybeli vagy logikai igaz relációkat kutatja. Ha egyoldalúan akár bal-, akár jobboldalinak érzi magát, akkor már nem igazi tudós. Az igazság, ha valóban igazság, akkor sem proletár, sem polgári, sem nagytőkési igazság. [...]

Most a politikai és földrajzi helyzet különös hangsúllyal érleli meg azt a törekvésünket, hogy az eddig a szellemi érintkezés szempontjából sokszor zárójelbe tett szomszédos nemzetek tudományosságával is szorosabb kapcsolatba jussunk: főképp pedig a nagyra fejlett orosz tudományos élettel kívánjuk a termékeny érintkezés fonalát felvenni. [...] Hazánk mai súlyos anyagi helyzete azt a feladatot rója ránk, hogy Akadémiánk szellemi ökonómiáját módosítsuk: hogy nagyobb súlyt vessünk a magyar természettudomány tervszerű fejlesztésére, főképp az ország természeti kincseinek feltárása szempontjából. [...] Akadémiánktól egyesek valami büntudatot, mea culpát várnának. Az Akadémia azonban nem érezheti magát valami külön bűnösnek. Hol van még egy 224 tagú testület, amelyben viszonylag oly kevesen váltak a vészes német politikai sugallom áldozatává?”¹⁶ Kérdésfeltevése már önmagában is provokációnak számított a „múltat végképp eltörölni” szemlélet jegyében gondolkozó kommunisták – és „társutasaik” – szemében.

Kornis elnökletével az MTA Könyvkiadó Bizottsága is hiába döntött 1945 júniusában Lenin és Sztálin főbb műveinek kiadásáról.¹⁷ Mint ahogy – az MTA alapszabályainak megváltoztatása árán – feleslegesen támogatta Moór Gyula javaslatát, amelynek következtében 1945. július 20-án Hóman Bálintot, Orsós Ferencet és József főherceget kizárták a testület tagjai közül.¹⁸

Mindez már szinte semmit sem számított. A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1945 márciusában kezdődő igazoló eljárások során 330 főből egyet ítéltek állásvesztésre, ket-tőt nyugdíjazásra, nyolcat pedig meg-fedtek. Az egyik nyugdíjazott Kornis, az MTA elnöke volt. A döntés ellen fellebbezett, s bár a népbíróság 1945. október 10-én megsemmisítette a kényszernyugdíjazási határozatot, „közszolgálatban való meghagyása mellett megfedtte” őt.¹⁹ Minden bizonnyal emiatt mondott le egy nappal később az MTA elnökségéről, amely szinte ugyanolyan rövid ideig tartott, mint 1938-as képviselőházi elnöksége. Nyilatkoza-

tában kiemelte: „Akadémiánk most szervezetében gyökeresen átalakul. Természetesnek és helyesnek tartom, hogy ügyeit új erők intézzék. A végzetes összeomlás óta lefolyt fél esztendő alatt a legsúlyosabb körülmények között az Akadémia épületének és anyagi ügyeinek helyreállítására voltam kénytelen fordítani java erőmet. A helyreállítás most már útban van. Bárha a szellemi újjáépítés sikeresebben és gyorsabb ütemben folynék le.”²⁰

1945 decemberében a kultuszminiszter, Keresztury Dezső ugyan még kinevezte a budapesti Középiskolai Tanárképző Intézet elnökévé,²¹ ezután azonban állandó támadásoknak volt kitéve. 1946. augusztus közepén a Magyar Kommunista Párt központi lapja, a *Szabad Nép* „igazi tisztogatást” követelt az egyetemeken. Három professzort emelt ki, akikre „nincs szükség”: Schwartz Elemér nyelvészt, Gerevich Tibor művészettörténészt és „mindenekelőtt” Kornis Gyulát, aki a „Horthy rezsim legkimagaslóbb képviselője az egyetemen”, „a belpolitikában a szegedi gondolat, külpolitikában pedig a német–olaszbarát, szovjetellenes háborús vonal híve” és „Horthy Miklós legismertebb dicsőítője volt. »A magyar politika hősei« című, azóta indexre tett könyve egymaga elegendő bizonyítékot szolgáltat Kornis alkalmatlanságára.”²² A tudományos élettől visszavonuló Kornis végül 1948. április 16-án akadémiai tagságáról is lemondott – ilyesmire addig nem volt példa –, a következő tanévtől az egyetemen sem oktathatott már. 1951-ben kitelepítették, először Poroszlóra, innen aztán Hajdúszoboszlóra költözött, ahol haláláig élt. Rövid kórházi kezelés után Budapesten hunyt el, ahol a Farkasréti temetőben mindössze hatan búcsúztatták.²³

MOÓR GYULA AZ MTA ELNÖKI SZÉKÉBEN

Kortársa – és az MTA elnöki székében utódja –, Moór Gyula sorsa sem volt sokkal szerencsésebb. Míg Kornis a kultúr-, Moór a jogfilozófia legismertebb magyar képviselője volt, aki szintén egy Magyarországra menekült intézményben, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen magántanár (1917), majd nem sokkal később, mind-

össze harmincesztendősen professzor (1918) lett. A Szegedre települt intézményből 1928-ban a jogfilozófia nyilvános rendes tanáraként került a budapesti tudományegyetem jogi karára, ahol az egyik legnagyobb tudású oktatóként, lebilincselő előadóként és a diákság támogatójaként tartották számon. Kétszer a dékáni (1935–1936 és 1947–1948), a legkritikusabb, 1945–1946. tanévben pedig a rektori tisztet is betöltötte. Első világháborús helytállásáért 1928-ban vitézzé avatták, ami miatt 1945 után támadások céltáblájává vált. A tudományos közéletben ő is igen aktív volt, ám – Kornissal szemben – 1945 előtt nem vállalkozott politikai szerepvállalásra.²⁴

Az MTA-nak 1925-ben lett levelező, 1942-ben rendes, 1945 májusában pedig igazgatótanácsi tagja; ugyanekkor Kornistól ő vette át a II. osztály elnökségét. Moórnak a moszkvai követi posztot is felkínálták – állítólag igazságügyminiszterként, sőt köztársasági elnökként is szóba került a neve –, amit azonban köszönettel visszautasított. Viszont örömmel fogadta, hogy 1945 novemberében, a választásokat követően összeülő nemzetgyűlés első ülésén az ország szellemi és közéleti vezető személyiségeinek fenntartott tizenkét hely egyikére őt jelölték és választották meg (többek között az MTA elnökségében utódja, Kodály Zoltán, illetve egyik legfőbb ellenlábasa, Szent-Györgyi Albert társaságában).²⁵

Kornis lemondása után, 1945. október 29-én az MTA összes ülése egyhangúlag kérte föl Moórt a megüresedettnek nyilvánított elnöki poszt ideiglenes vállalására.²⁶ Majd egy éven át elnökhelyettesként irányította a testületet. Az anyagi gondok és a székház használhatatlansága mellett a magyar tudományos élet legnagyobb tekintélyének, a baloldal támogatását is élvező Szent-Györgyi Albertnek az MTA elleni kirohanásaival is meg kellett küzdenie. Szent-Györgyi többször kifejezte elégedetlenségét a természet- és a műszaki tudományok akadémiai alulreprezentáltsága miatt, s még Kornis elnöksége alatt, 1945 júliusának végén létrehozta saját ellenintézményét, a Magyar Természettudományi Akadémiát.²⁷ (Kornis távozásához ez is nagyban hozzájárult.) Ám ezután is vehemensen bírálta az Akadémiát, vádjaira pedig Moór is keményen válaszolt.

Miként a *Világ* 1945 decemberében tudósított róla: „Szent-Györgyi professzor rámutatott arra, hogy volt ugyan egy Tudományos Akadémiánk, de ez nem állt feladata magaslatán, és éppen ezért több természettudóssal együtt pár nappal ezelőtt kérte a tagok névsorából való törlését, azzal a megokolással, hogy a Magyar Tudományos Akadémia elzárkózott minden olyan reform elől, amely a megújíthatósághoz vezetett volna. Az Akadémia – mondotta – a szervilizmusnak és féltudománynak lett a fészke, József főhercegben találta meg legméltóbb vezetőjét és Orsósban [Orsós Ferencben] tudományos eszméjét, nagymértékben felelős tehát nemzeti katasztrófánkért. Akadémia nélkül az országot újjáépíteni lehetetlen, a Tudományos Akadémia pedig jelen szervezetével és névsorával az újjáépítés munkájára képtelen.”²⁸

Moór Gyula erélyes, de tárgyilagos reakciója szerint viszont: „Nem áll az sem, hogy az Akadémia a felszabadulás óta saját erejéből megújulni nem törekedett volna. Tavaszi nagygyűlésén mintegy ötven új tagot választott, jórészt olyanokat, akik azelőtt mellőzve voltak. Ez a tagoknak körülbelül 35 százalékos felfrissítését jelenti. [...] Nem áll az sem, hogy szervezetén a szükségesnek látszó változtatásokat megtenni vonakodott volna. Az elmúlt nyár óta folytak tárgyalások ebben az irányban, s ezek eredményét két ízben maga Szent-Györgyi is elfogadhatónak találta. Sajnos, mindkét esetben nem tellett bele 48 óra sem, és álláspontját megváltoztatta. [...] három lényeges kérdésben nem engedhettünk. Nem voltunk hajlandók az Akadémiát két akadémiaira feldarabolni. Nem voltunk hajlandók továbbá az új tagok választásának eddigi titkos szavazással történő demokratikus formáját feladni, s egy bármilyen nagy tudós kijelölésétől tenni függővé azt, hogy ezentúl ki kerülhessen be a tagok közé. Parancsuralmi rendszert mégsem lehet az Akadémiában meghonosítani. Végül nem voltunk hajlandók azt a bizarr gondolatot sem elfogadni, hogy az összes tagok mondjanak le, azután egy magát csalhatatlannak tartó személy vagy bizottság hívja vissza az »igazi« tudósokat s alapítsa meg az új Akadémiát. [...]

Nem áll végül az sem, hogy az Akadémia, amely több mint százéves fennállása alatt felmérhetetlen érdemeket szerzett a magyar kultúra szolgálatában, az újabb időkben csupa szervilis »féltudósból« állott volna, és ne szolgált volna a tudományt.

Jellemző, hogy Szent-Györgyi új akadémiajának 40 tagja közül 21 a régi Akadémiának is tagja. Való az is, hogy 1938 óta az Akadémiának több mint száz kiadványa jelent meg.²⁹

Brassó, 1888. augusztus 11.

Budapest, 1950. február 3.

1945. október 29. –
1946. július 24.

I/10. Moór Gyula
Ismeretlen fényképész felvétele
1945 körül

Hosszas huzavona után végül 1946 kora nyarán a kultuszminiszter közvetítésével sikerült a szemben álló feleknek megegyezniük. Az MTA 1946. július 1-jei összes ülésén Moór Gyula bejelentette, hogy Szent-Györgyi és két másik akadémikus (Bay Zoltán, Egerváry Jenő) visszavonták kilépési határozatukat. Viszonzásként az MTA elfogadta addig három osztályának negyedikkel történő bővítését, hogy teljesülhessen Szent-Györgyiék kívánsága a szellem- és a természettudományok azonos súlyú képviseléről. Ezután a tudós testület 105. nagygyűlésének július 22-i összes ülésén a magyar szellemi életben rendkívüli megbecsültségnek örvendő Kodály Zoltánt választották új elnökké, a másodelnök pedig az egy év múlva az Amerikai Egyesült Államokba távozó Szent-Györgyi lett.³⁰

Az amúgy is csak ideiglenesnek számító, helyettes elnöki posztról távozó Moór Gyula az 1947-es, kékcédulás választásokon a Magyar Függetlenségi Párt (Pfeiffer-párt) színeiben ismét bejutott a parlamentbe, ám az egypártrendszer felé haladó hatalom a pártja mandátumait megsemmisítette: a választást elcsalók a tiszta eszközökkel élőköt vádolták visszaélésekkel. Moór egyre romló egészségi állapota miatt 1947 őszétől kollégája, Gajzágó László tartotta meg az egyetemi előadásait, s jogi kari dékáni teendőit is jórészt Eckhart Ferenc látta el helyette.³¹ 1947 decemberében egy kommunista képviselő ennek ellenére is durván kikelt ellene. Weil Emil dühödten sérelmezte, hogy a „hazaáruló-fasiszta” Pfeiffer-párt „főideológusa” még mindig professzor, sőt dékáni tisztséget is visel, s kérte, hogy mielőbb távolítsák el Moórt az egyetemről.³² A kultuszminiszter Ortutay Gyula hónapokkal későbbi válaszában közölte, hogy „múlt év december hó 9-én dr. Moór Gyula öt hónapi betegszabadságra távozott, ahonnan legjobb tudomásom szerint nem is tér vissza.”³³ Moórt 1948. december 31-ével

helyezték végleges nyugállományba. 1949 őszén – számos társához hasonlóan – akadémiai tagságától is megfosztották. 1950. február 3-án gégerákban hunyt el.³⁴

Utódja, az elnökséget 1949 októberének végéig betöltő Kodály – minden tekintélye ellenére – nem tudta megakadályozni az MTA autonómiájának megszüntetését. A Gerő Ernő vezetésével 1948 végén fölállított, de csak 1949 februárjától alig több mint fél éven át szigorú pártellenőrzéssel működő Magyar Tudományos Tanács teljesen háttérbe szorította a jó 120 esztendeje a magyar tudományosság legfontosabb fórumának számító Akadémiát, amely 1949 végére a Magyar Dolgozók Pártja felső vezetésének utasításait követő szervezetté silányult. Átvette a Tudományos Tanács titkárságát, amely a szoros pártfelügyeletet biztosította, és alapszabályának módosításával független köztestületből állami költségvetési intézménnyé vált. Az ehhez asszisztálni már nem kívánó Kodályt Rusznyák István váltotta az elnöki székben (1949–1970). Vezetésének első nagyrendezvénye az 1949. december 19-i ünnepélyes díszülés volt, Sztálin 70. születésnapja alkalmából.³⁵

Az akadémikusok létszáma megfeleződött. Az addigi tagok döntő többségét, így Moór Gyulát is minden további nélkül kizárhatták a testületből – vagy a semmilyen jogosítvánnyal sem bíró tanácskozási tagságot hagyták meg nekik –, s helyükbe új, megbízható kádereket nevezhettek ki. Látszólag viszont mégiscsak erősödött a centralizált, országos tudományos főhatósággá váló, a tudományos minősítésekről is döntő intézmény, hiszen az egyetemek tudományos kutatásban betöltött korábbi szerepének visszaszorításával párhuzamosan – szovjet példát követve – létrehozták az Akadémia kutatóintézeti hálózatát.

Ujváry Gábor

JEGYZETEK

- 1 Kornis: A megújuló, 1.
- 2 *AÉ* 54 (1946) 478. sz. 6.; 56 (1948) 480. sz. 70–73.
- 3 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, 47., 69., 119., 132. és 264. Az idézet: *AÉ* 54 (1946) 478. sz. 6.
- 4 *AÉ* 54 (1946) 478. sz. 7.
- 5 OSZK Kt. 15/301. Berzeviczy Albert Hóman Bálintnak, 1935. december 30.
- 6 Koncz (s. a. r.): *Az utókor címére*, 54., 41.
- 7 Az egyházzal ápolt kapcsolatáról lásd Mózesy: Dr. Kornis Gyula, 30–43.
- 8 Kornis: *Kultúra*, 1–2.
- 9 Legteljesebb életrajza: Somos: *Kornis Gyula*; Kiváló összegzés az életútjáról: Hunyady: *Kornis Gyula*, 27–68.
- 10 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 144.
- 11 Büky: *A szellem lovagjai*, 14., 18., 20–23.; Gyuricza: *A Corvinlánc*, II. 158–160.
- 12 Sipos (szerk.): *Imrédy Béla*, 321–324.; Hunyady: *Kornis Gyula*, 44–48.
- 13 Kornis 1939. március 9-én, napirend előtti felszólalásában jelentette be a párt létrehozását, egyben ismertette annak programját: *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*. XXII. Bp., 1939. 245–252.; Gergely–Glatz–Pölöskei (szerk.): *Magyarországi pártprogramok*, 409–410.
- 14 Retter: Ein Brief, 227–234.; Uő: Eduard Sprangers, 313–325.
- 15 Közgondolkodásunk megbomlásának okairól. *Népszava* 1945. április 28. 5.
- 16 Kornis Gyula: A megújuló Akadémia. *Világ* 1945. június 3. 1.
- 17 Az Akadémia kiadja Sztálin és Lenin műveit magyar nyelven. *Kossuth Népe* 1945. június 27. 8.
- 18 Hóman kizárásáról újabban: Ujváry: Hóman Bálint pere, 163–195., 181–187.
- 19 Kornis Gyulát igazolták. *Világ* 1945. október 12. 3.
- 20 Kornis Gyula lemondott a M. T. Akadémia elnökségéről. *Világ* 1945. október 18. 3.
- 21 *Magyar Közlöny* 1945. december 20. (205. sz.) 1.
- 22 Igazi tisztogatást az egyetemeken. Nincs szükség Schwartzra, Gerevichre, Kornisra s a Horthy-rendszer többi kiszolgálójára. *Szabad Nép* 1946. augusztus 15. 4.; Kornis: *A magyar politika*.
- 23 Hunyady: Kornis Gyula, 59–62.; Utolsó éveinek „kitaszított-ságáról” lásd még Somos: *Kornis Gyula*, 232–235.
- 24 Életútjának a legteljesebb feldolgozásai: Szabadfalvi: *Moór Gyula*; Újabban lásd uő: „A napi politika...”, 69–98.
- 25 Szabadfalvi: *Moór Gyula*, 153–154.
- 26 *AÉ* 54 (1946) 478. sz. 18.
- 27 Megalakult a Magyar Természettudományi Akadémia. *Világ* 1945. augusztus 1. 3.
- 28 Szent-Györgyi Albert éles támadása a Magyar Tudományos Akadémia ellen. *Világ* 1945. december 6. 4.; Lásd még Szent-Györgyi Albert: „Az Akadémia nagy mértékben felelős nemzeti katasztrófánkért”. A haladó magyar tudósok reformokat és tagrevíziót követelnek. *Szabad Nép* 1945. december 6. 3.
- 29 Moór Gyula professzor visszautasítja Szent-Györgyi Albert vádjait az Akadémia ellen. „A támadás lehetetlenné teszi a további tárgyalást”. *Világ* 1945. december 12. 4.
- 30 *AÉ* 54 (1946) 478. sz. 19–21., 24.; Szent-Györgyi Albert visszalépett az Akadémiába. 90 taggal csökkent az Akadémia létszáma. *Világ* 1946. július 3. 1.; Tasiné: *Szent-Györgyi Albert*, 236–239.; Az 1945 utáni folyamatokat Tilkovszky Lóránt tanulmánya elemzi: Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 349–360.
- 31 Szabadfalvi: „A napi politika...”, 84–89.
- 32 *Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott országgyűlés naplója*. II. Bp., 1948. 174.
- 33 Uo. III. 1233.
- 34 ELTE EKL 7a, 48. kötet. 1948. december hó 15-i IV. rendes ülés, 9. napirendi pont. Közéletből kivonulásáról: Szabadfalvi: *Moór Gyula*, 169–176.
- 35 *AÉ* 57 (1949–1950) 481. sz. 19–43.